

Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları

Mevlüt Erdem*

Özet

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında, Türkçedeki bazı eklerin çekim veya yapım ek(ler)i olmaları konusunda bir birlik görülmez. Bu yazıda çağdaş dilbilimi kaynakları, özellikle biçimbilgisi kaynakları dikkate alınarak çekim ve türetimi birbirinden ayıran zorunluluk, sözdizimsel ilgililik, kategori değiştirme, çekimlilik vb. ölçütler incelenmiş ve bunlar Türkçeye uygulanmıştır. Çekim kategorilerine, çekim ve türetimi birbirinden ayıran ölçütler uygulandığında bazı ekler temel çekim kategorilerini oluştururken bazıları hem çekim hem de türetim kategorisinde yer alırlar. Bazı ekler arasında keskin bir ayrımın olmaması devamlılık ilkesiyle daha iyi açıklanabilir. Çekim kategorileri devamlılık ilkesiyle birlikte bağlamsal çekim ve iç çekim gibi kavramlarla da ele alınabilir.

Anahtar Kelimeler

Çekim eki, yapım eki, Türkçe biçimbilgisi, devamlılık ilkesi.

1. Giriş

Biçimbilgisi geniş anlamda kelimelerin iç yapılarıyla ilgilenir. Çekim ve türetim kavramları da biçimbilgisinin merkezindedir ve bu kavramlar bir dilin işleyişinde temel unsurlar arasında yer alır. Çekim daha çok bir kelimenin farklı biçimlerini ifade eder ve dilbilgisel bir amaçla cümleye katılır. Türetim ise bir ekle yeni kelime yapımı demektir. Gramerciler arasında Türkçedeki çoğu çekim ve yapım ekinin türü konusunda bir uyum göze çarparken, bazı ekler konusunda bir birlik görülmez. Bu yazıda özellikle

* Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Kahramanmaraş mevluterdem@gmail.com

biçimbilgisi kaynakları dikkate alınarak çekim ve türetimi birbirinden ayıran ölçütlere bakılacak ve Türkçedeki yapım ve çekim ekleri bu ölçütlerle değerlendirilecektir. Bu ölçütler ışığında yapım ve çekim ekleri arasında bir devamlılığın var olduğu gösterilecektir. Dilbiliminde devamlılık oluşumları dilbilgisinin diğer bazı konularında da görülür. Örneğin, geleneksel gramerlerde nesne alan fiiller geçişli, nesne almayanlar geçişsiz sayılır. Fakat bugün dilbiliminde bu tür bir keskin ayırım yerine fiilleri geçişlilik derecesine göre incelemenin daha doğru olacağı görüşü geçerlilik kazanmıştır (Hopper vd. 1980).

Bu yazıda ilk önce çekim kategorileri ve Türkçede ele alınış biçimleri, daha sonra Türkçede çekim eklerinin sınıflandırılması üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise çağdaş biçimbilgisinde yapım ve çekim eklerinin ele alınış biçimleri incelenecek ve iki yapı arasındaki benzerlikler ve farklılıkların Türkçeye uygulamaları tartışılacaktır.

2. Çekim Kategorileri ve Türkçede Ele Alınış Biçimleri

Çekim kategorileri dillere göre farklılık gösterir ve eklendikleri kelimelerin cinsine göre ikiye ayrılır: İsim ve fiil. İsimlere gelen çekim ekleri arasında *cinsiyet* (gender), *sayı* (number), *belirlilik/belirsizlik* ([in]definiteness), *durum* (case) vb. sayılabilir.

Cinsiyete sahip bir dilde isimler, cinsiyet grupları diye isimlendirilebilecek iki veya daha fazla gruba ayrılır ve her sınıftaki isimlerin dilbilgisel davranışlarında dikkate değer farklılıklar vardır. Fransızca eril ve dişil olmak üzere iki cinsiyet sınıfına sahiptir. Bu dilde belirlilik takısının seçimi kelimenin eril veya dişil olmasına göre değişir. *Kitap* anlamındaki *livre* kelimesi tekil ve eril bir kelimedir. Bu yüzden *livre* kelimesi, *le* eril belirlilik takısını alır: *le livre*. Yine aynı dilde *masa* anlamına gelen *table* tekil ve dişil bir kelimedir. *Table* dişil bir kelime olduğu için dişil belirlilik takısı *la*'yı almaktadır: *la table* (Trask 1995: 40). Türkçe kelimelerde gramatik anlamda cinsiyet ayrımını gösteren bir kategori yoktur. Bazı kelimeler anlamlarıyla erillik veya dişillik ifade ederler. Sayı kategorisi açısından birçok dil ikili ayırım yaparken bazı diller, üçlü bir ayırma sahiptir: Teklik, çokluk ve ikilik. Arapça ve Sanskritçe gibi dillerde üçlü sistem görülür. Belirlilik ise birçok dilde isimlerde görülen bir çekim kategorisidir ve isimleri anlamsal olarak birbirinden ayıran biçim-sözdizimsel (morfosentaktik) bir kategoridir. Türkçede, İngilizce ve Arapça gibi dillerde görülen belirlilik / belirsizlik sistemi yoktur. Belirlilik bazı ekler yardımıyla gerçekleşir. Bazı Türkçe gramerlerde *bir* kelimesi belirsizlik takısı olarak verilir (Lewis 2000: 50,

Göksel vd. 2005: 372). Durum kategorisi, bir isim öbeğinin ana unsuruyla olan ilişkisinin açıklandığı biçim-sözdizimsel kategoridir. Bunların bir kısmı (ilgi, yalın, belirtme, yönelme) sözdizimseldir ve bunlara doğrudan durum ekleri adı verilir. Diğer durum ekleri ise sözdizimsel olmaktan ziyade anlamsal ağırlıklıdır.

Fiiller üzerinde görülen çekim kategorileri ise kip, zıtlık (polarity), kişi, sayı ve çatıdır. Zıtlık, olumlu cümleyi olumsuz cümleden ayıran; çatı ise fiil ve özne arasındaki çeşitli tematik ilişkileri etkileyen biçim-sözdizimsel özellikler kategorisidir (Stump 2001).

Şimdi de geleneksel Türkçe gramerlerde yapım ve çekim eklerinin ele alınış biçimlerine dönebiliriz. Ergin (1985: 124-125) çekim eklerini kelime kök veya gövdesine işleklilik veren ekler olarak değerlendirir. Dildeki kelime örgüsünün bağlayıcı unsurlarının çekim ekleri olduğunu söyler ve bunların gerekliliği üzerinde durur. Cümle yapısının çekim ekleri üzerine kurulduğunu ve bu bakımdan çekim eklerine cümle ekleri de denebileceğini söyler.

Yapım ekleri ve çekim ekleri arasındaki ayırım konusunda Ergin (1985: 125-126) aşağıdaki özellikleri verir:

- a) Çekim eklerinin fonksiyonu dışarıya uzanır. Yapım eklerinin fonksiyonu kelimenin hudutları içinde kalır. Bu yönüyle çekim ekleri, yapım eklerinden daha kapsamlı eklerdir.
- b) Çekim ekleri birleştiği kök veya gövdenin anlamında bir değişiklik yapmaz. Bu ekler kök ve gövdelerin mânâsına bir münasebet nüansı ilâve eder. Yapım ekleri ise kök ve gövdelerde anlam değişikliği yaparak ortaya yeni anlamlar çıkartır.
- c) Çekim eklerinin kullanım alanları yapım eklerinden daha geniştir.

Banguoğlu (2004: 147), Ergin kadar ayrıntıya inmeden ekleri işleyişleri bakımından ikiye ayırır: Çekim ekleri ve üretim ekleri. Çekim eklerinin kelimelerin durum, sayı, zaman, kişi gibi gramer ilişkileri kurduğunu ve sözü teşkil ettiğini belirtir. Diğer taraftan yapım (üretim) eklerinin isim ve fiil köklerine gelip onların anlamlarında sürekli bir değişiklik yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler yarattıklarını söyler ve bu tür ekleri *isme ek, fiile ek* şeklinde ikiye ayırır. Ediskun (1996: 101) her ne kadar yapım ve çekim eklerinin özelliklerini açıkladığını söylese de aslında ekler hakkında genel bilgiler vermektedir. Dünya dillerinde üç türlü ekin (önek, içek, sonek) bulunduğunu, Türkçenin son ekli olduğunu söyler.

3. Türkçede Çekim Eklerinin Sınıflandırılması

Türkçede çekim eklerinin ele alınış tarzı bazı çekim kategorileri dikkate alındığında farklılıklar gösterir. İsimlere gelen çekim ekleri konusunda dilbilgisi kitaplarında farklı görüşler vardır. Bazı kitaplarda bir kısım ekler isim çekimine dahil edilirken, aynı ek diğer bir dilbilgisi kitabında aynı sınıfta gösterilmez veya bir kitapta gösterilen bir çekim kategorisi, diğer bir dilbilgisi kitabında yer almayabilir. Birçok gramerci çokluk eki, iyelik ekleri, durum ekleri (yalın durum, ilgi durumu, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu) gibi isimlere gelen ekleri çekim ekleri sınıfında verir (Ergin 1985, Demir vd. 2003, Korkmaz 2003, Eker 2005, Göksel vd. 2005, Gencan 2001, Koç 1996). Araç, aitlik, yön ve eşitlik durumları da yine birçok gramerde çekim ekleri arasında yer alır (Ergin 1985, Korkmaz 2003, Bozkurt 2004, Eker 2005). Durum ekleri içinde sadece Banguoğlu'nda *kimli* ve *kimsiz* şeklinde iki farklı durum eki yer alır.

Yazarlar bazı isim çekim eklerinin (âitlik, araç, eşitlik ve yön gösterme) yapım eki şeklinde görüldüğünü de ifade eder. Ergin (1985) aitlik ekini yapım ekleri bahsinde verdikten sonra, ekin çekim eklerinden sonra gelmesi, iyelik eki gibi yardımcı ses alması, iyelik fonksiyonu taşıması yüzünden onu çekim ekleri arasında sayar. Ergin vasıta, yön ve eşitlik eklerinin de zamanla işlekliliğini kaybettiğini ve klişeleşerek cansız bir yapım eki halini aldığını söyler.

Burada Banguoğlu'nun (2004) çekim eklerini sınıflandırırken kullandığı terimlere de değinmek gerekecektir. Banguoğlu bazı ad çekim eklerinin üretim ekleri olduklarını veya üretim eklerine yaklaştıklarını söyler ve bu gruptaki ekleri dışçekim ekleri (*kimle hali*, *kimce hali*, *kimli hali*, *kimsiz hali*) olarak adlandırır.

Fiil çekim eklerine gelince bu konuda da birçok noktada birlik görülsede bazı eklerin bu sınıf içinde ele alınıp alınmaması konusunda ayrılıklar görülür. Fiil çekiminde görülen ekler sırasıyla zaman/kip ekleri, şahıs ekleri, soru eki, isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiillerdir (Ergin 1985, Eker 2005). Demir vd. (2003), Göksel vd. (2005)'de soru eki yer almaz. Korkmaz (2003) fiilimsileri de fiil çekiminde vermez.

Fiil çekim eklerini sınıflandırmada dikkati çeken bazı noktaları açıklamak gerekmektedir: Bunlar Göksel vd. (2005) tarafından fiil çekimine dahil edilen çatı ekleri (ettirgenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik) ve olumsuzluk ekidir. Çatı eklerinin çekim ekleri grubu içinde ele alınması, başka

Türkçe dilbilgisi kitaplarında görülmez. Dilbilimi kaynaklarında ise çatı ekleri cümlenin gramatik unsurlarını etkilediği için çekim ekleri sınıfında gösterilir (Booij 2005: 133, Stump 2001). Çatı, fiil ve öznesi arasında var olan çeşitli tematik ilişkileri ayırmaya yarayan biçim-sözdizimsel özellikler kategorisi olarak tanımlanır (Stump 2001: 29). Bu açıdan bakıldığında bu ekler, yeni kelime türetirken cümlenin unsurlarını da etkilerler. Bu tür bir yaptırım özelliği diğer yapım eklerinde görülmez.

4. Dilbiliminde Yapım ve Çekim Eklerinin Özellikleri ve Türkçeye Uygulanması

Bu bölümde yapım ve çekim eklerini ayırmada verilen ölçütler dikkate alınarak Türkçedeki çekim ekleri incelenecek, özellikle durum eklerinin sergilediği özellikler üzerinde durulacak ve bunların çekim sistemi içindeki yerleri belirlenecektir.

- a) Çekim ve türetim arasındaki en önemli ayırım, zorunluluk (İng. *Obligatoriness*) ilkesiyle ortaya çıkar. Bu özellik çekimin bir zorunluluk olarak yapılması, türetimin ise isteğe bağlı olarak yapılmasıdır (Booij 2005, 2006; Haspelmath 2002) ve Türkçede bazı temel durum eklerinin (yalın, belirtme, yönelme, ayrılma) kullanımında zorunluluk ilkesi açıkça görülür. *Ali kuşlara baktı* gibi bir örnekte *bak-* fiili, kendisine yalın ve yönelme durumunda iki unsur istemektedir. Yine benzer şekilde *Çocuk köpekten korktu* gibi bir cümlede *kork-* fiili, kendisine *çocuk* gibi yalın durumda bir özne ve *-DAn* durum ekli bir nesneyi¹ zorunlu olarak istemektedir. *Kitapçıdan bir kalem aldım* cümlesinde ise *kitapçı* kelimesinin kullanımı konuşanın isteğine bağlı olarak değişebilir. *Kitapçı* yerine *kitap satılan yer* de denilebilir.
- b) Sözdizimsel ilgililik (*Syntactic relevance*) konuyla ilgili ikinci özelliktir. Çekim her ne kadar biçimbiliminin bir parçası olsa da sözdizimi ile yakından ilgilidir. Kelimelerin belirli şekilleri sözdizimsel gerekliliğe bağlı olarak cümlede yer almak zorundadır. Türkçede öznenin yalın durumda olması ve nesnenin belirtme ekiyle verilmesi vb. durumlar bu yüzdendir. Çekim birçok durumda sözdizimsel nedenlerden dolayı oluşur ve sözdizimi için gereklidir. Türetimde, kelimenin sözdizimsel kategorisinin değişmesi de sözdizimsel bir olaydır. Fakat ikisi arasındaki sözdizimsel ilginin farkı, türetilmiş bir kelimenin seçiminin sözdizimsel bir gereklilikten kaynaklanmamasıdır (Booij 2006, Stump 2001, Haspelmath 2002). Yine burada durum eklerini ele almak zorundayız. Bilindiği gibi durum ekleri zorunlu olsun veya olmasın bir ana unsura bağlanmak durumundadır. Bu bağlanış yu-

karıdaki örneklerde olduğu gibi sözdizimsel bir zorunluluktan kaynaklanabilir veya fiilin anlamını daha da belirginleştirmek amacıyla yapılabilir. Yapım ekleri ile türetilmiş bir kelimenin kullanımı ise sözdizimsel bir zorunluluktan kaynaklanmaz. *Dergiyi kitaplıkta bulamadı* gibi bir cümle, sözdizimsel ilgililik açısından incelenirse *dergiyi* ve *kitaplıkta* sözlerinin cümlenin ana unsuruna sözdizimsel bir ilgiden dolayı bağlandığı görülür. Fakat $-lXk^2$ ekiyle türetilmiş olan *kitaplık* kelimesinin seçimi sözdizimsel bir gereklilikten değil, konuşanın tercihinden dolayı cümlede yer almaktadır.

- c) Diğer bir ayırım ise sözdizimsel kategorinin ve anlamın değişmesidir (İng. *Change of syntactic category*). Türetimin gerçekleşmiş olması için, bu sürece giren ögenin sözlüksel içerik açısından ve olasılıkla ses, biçim veya sözcük türü açılarından değişmiş olması beklenir (Uzun 2006). Fakat çekim ekleri, kategori değiştirmeyen eklerdir. Yani, çekimle aynı sözlükbirimin (İng. *lexeme*) farklı şekilleri ortaya çıkmakta, yapım ekleriyle türetilen kelimenin ise kategorisi belirlenmektedir (Booij 2005, 2006: 656, Stump 2001, Haspelmath 2002).

Türetim, Türkçe gibi türetim eklerinin çok olduğu dillerde tür değişikliği yapabilir veya aynı türün devamı olan kelimeler meydana getirebilir. Türkçe $-lX$ ekinin isimlerden sıfat türetmesi bir kategori değişikliğini (*tuz > tuzlu yemek*), $-lXk$ ekiyle *göz* kelimesinden *gözlük* türetimi ise aynı kategorinin devam etmesini göstermektedir. Diğer taraftan çekim ekleri herhangi bir tür değişikliği meydana getirmezler. *Çocuklar, çocuğu, çocuğa, çocukta, çocuktan, çocuğun* gibi kullanımlarda tür değişikliği görülmez ve söz konusu ekler kelimenin ifade ettiği anlamla da doğrudan ilgili değildir.

Bu noktada filimsiler ve durum eki olduğu söylenen bazı eklerin (eşitlik, araç, yön gösterme) kategori değiştirme konusundaki durumlarını incelemek gerekmektedir. Türkiye Türkçesinde eşitlik ekleri $-CA$, $-CAK$, $-lAyIn'$ dir (Ergin 1985: 239-241). Bugün her üç ekin de çekim ekinden uzaklaşıp yapım ekine yaklaştığı söylenebilir. $-CA$ bugün diğer durum ekleri gibi isim cinsinden bütün kelimelere getirilememektedir. İsimlerde görülen çekimlilik özelliğini kaybetmiştir. Bundan dolayı daha çok sıfat, zamir ve zarflara gelmekte, asıl isimlerden sonra az kullanılmaktadır. Bu ekin yapım eki olarak kullanıldığı örnekler, özellikle yer adları, oldukça fazladır: *Kanlıca, Çamlıca* (Ergin 1985: 240).³

Bu ekin yapım eki olduğuna dair deliller şunlardır:

- a) Kelime türü değişikliği yapması veya aynı kelime türünü *kurnazca, hayvanca* örneklerinde olduğu gibi devam ettirmesi.
- b) Bazı durumlarda ise kendisinden sonra iyelik eki veya iyelik ekleriyle birlikte diğer durum eklerinden biriyle kullanılması (*açıkkçası, delicesine*).

Gökdayı vd. (2006) –CA ekinin farklı şekillerde görünmesinden dolayı bu eki üç farklı biçimde ele alır: a) Çekim eki olan +cA (*bence, sizce, gönlünce*). b) Yapımsı eki olan +cA (*askerce, çocukça, delince...*) c) Yapım eki olan +cA (*Çamlıca, çekmece, ılıca...*).

İkinci eşitlik eki –CAK da yukarıdaki ek gibi geldiği kelimenin türünü değiştirmekte veya devam ettirmektedir (*evcek, çabucak*). Bu açıdan bakıldığında ekin yapım eki gibi davrandığı görülür. Üçüncü eşitlik eki –lAyIn'dır. Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlek bir ek olan –lAyIn, Türkiye Türkçesinde bir yapım eki karakteri kazanmıştır ve sadece bazı kelimelerde görülmektedir. Yukarıdaki ekler gibi bu ek de *sabableyin, akşamleyin* gibi zaman kelimelerinde aynı türün devamı olan türetimler yapmaktadır.

-n ile kurulan araç durumu da Türkçede zamanla işlekliliğini kaybetmiş, cansız bir yapım eki karakterini kazanmıştır. Bugün *yazın, kışın, güzün, yayan, ansızın, düşünmeksizin, gündüzün, için için, gerisin (geriye)* gibi kelimelerde kalıplaşan araç eki vardır. Türkiye Türkçesinde araç eki –n yerine *ile* edatından ekleşen –lA geçmiştir (Ergin 1985).

Yön gösterme ekleri –rA (*sonra, taşra, üzere*) ve –ArI (< GARU, *içeri, dışarı*) olmak üzere iki tanedir. Bu ekler de yukarıdaki türetimlerde olduğu gibi artık kalıplaşmış kelimeler dışında yeni kelimelere uygulanamamaktadır.

Çekim ve türetim arasındaki farkı verme noktasında tür değiştirme güvenli bir araçtır. Fakat böyle bir ölçüt bazı durumlarda ekleri ayırmada, örneğin sıfat-fiil, isim-fiil, zarf-fiil eklerinde tam bir çözüm sunmaz (Stump 2001: 15). İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri bir yönüyle kelimenin türünü değiştirmekte ve yapım ekine yaklaşmaktadır. Bu eklerin üzerine, yukarıda saydığımız isim çekim eklerinin gelmesi (zarf-fiiller hariç) de bunların yapım eki yönlerini daha da kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan özellikle sıfat-fiillerin zaman ifadesi taşıması, onları çekimli bir fiile benzetmekte ve çekim eklerine yaklaştırmaktadır. Bu açılardan bakıldığında bu ekler, bir yönüyle çekim eki bir yönüyle de yapım eki karakteri taşımaktadırlar. Böyle ikili bir durum, diğer birçok dilbilimsel sınıflandırmada olduğu gibi,

ekler arasında çekim ekinden yapım ekine doğru bir derecelendirmenin olabileceğini göstermektedir. Fiilimsilerin böyle bir derecelendirmede geçiş bölgesinde yer aldığı söylenebilir.

- c) Çekimlilik (İng. *Paradigms*) ve kullanım sıklığı da yapım ve çekim eklerini ayırmada önemli ölçütlerden biridir. Çekim ekleri grubundaki ekler, çekimlilik özelliğine sahiptir. Bu özellik soyut hücrelerden oluşan bir yapıya benzetilebilir. Hücreler sayı, durum, zaman, kip vb. çekim kategorisi değerlerine sahiptir. Her sözlükbirim hücrenin gerektirdiği çekim özelliği ile donatılır (Booij 2005, 2006: 256, Haspelmath 2002: 61). Bu konudaki diğer önemli bir nokta da bir kelime üzerinde birden fazla farklı çekim kategorilerinin toplanmış olabileceğidir. Bir kelime durum, iyelik, çokluk kategorisi gibi farklı türden çekim ekleri alabilir.

Çekim türetimden daha işlektir (Stump 2001: 16). Rastgele sözlükten seçilmiş bir ismin çokluk şekli kolayca tahmin edilebilir. Ama rastgele seçilmiş bir kelimenin belli bir türetim ekiyle türetim girme ihtimali oldukça zordur. *Hasta* kelimesi *hastalar* şeklinde kolayca çekimlenebilirken, *-LA* ekiyle **hastala-* şeklinde bir türetim yapılamamaktadır.

Türkçede gerek isim çekimi gerekse fiil çekimi oldukça düzenlidir. Durum ekleri neredeyse düzenli bir şekilde bütün isimlere uygulanabilmektedir. Türkçenin tarihi dönemlerine bakıldığında yön gösterme, araç ve eşitlik durum eklerinin çekiminin bugünkünden daha düzenli olduğu söylenebilir. Örneğin, araç durum eki Eski Anadolu Türkçesinde bugünkünden daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir. *Gözin, yalñuzın, susuzın* vb. örnekler bu işlekliliği gösterir (Timurtaş 1992: 138). Ama bu düzenlilik Eski Türkçede şahıs zamirlerinde bile tam değildir.⁴

Fiil çekiminde de benzer bir tablo geçerlidir. Yukarıda fiilimsi eklerinin, kelimenin türünü değiştirmesi ve üzerlerine çekim eklerini almaları yönüyle yapım ekine yaklaşıkları söylenmişti. Fakat, çekimlilik özelliği ve neredeyse bütün fiillere uygulanabilirliği bakımından fiilimsiler, özellikle sıfat-fiiller, çekim ekleri gibi davranmaktadırlar.

- d) Anlamsal farklılık (İng. *Semantic difference*) da iki grup arasındaki ayrımı verir. Çekim, dünya dillerinde isimlerde sayı, cinsiyet, belirlilik / belirsizlik ve durum ekleri şeklinde; fiillerde değer, zaman, kip, kişi, sayı ve cinsiyet; sıfatlarda ise karşılaştırma, sayı, cinsiyet, durum ve belirlilik gibi kategorilerde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan

türetim büyük ölçüde anlamsal kategoriye ifade etmektedir (Booij 2006: 657). Booij, Bybee'ten (1985) hareketle 'anlamsal ilgililiği' birinci kelimenin anlamının türetilen kelimenin anlamıyla yakından ilgili olması şeklinde verir. Fakat böyle anlamsal bir ilgililik çekim kategorilerinde görülmez. Anlamsal ilgiden dolayı türetim ekleri kelime köküne daha yakındır. Çekim eklerinin kelimedeki sırası da anlamsal ilgiyle yakından ilgilidir. Fiillerdeki kişi ve sayı ekleri, zaman ve kip eklerine göre daha dışta yer alır.

Türkçenin hem yapım hem de çekim ekleri bakımından zengin olması, bu ayrımı daha da belirgin yapar. Türkçenin bilinen yapım ekleri (isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil) beklenen / bilinen değişimi sağlar. İsim çekim ekleri arasında verilen araç, eşitlik ve yön gösterme gibi ekleri düşündüğümüzde, bunların geldikleri kelimelere yeni anlamlar kazandırdığı söylenebilir. Eklerin kalıplaşarak yeni anlamlar oluşturması onların sözlüklerde birer madde başı olmalarını gerekli kılmıştır. Diğer taraftan fiilimsilerle türetilmiş kelimelerin, kalıplaşmış olanlar dışında, bir sözlükte yer alması beklenemez. Çünkü fiilimsiler kalıcı anlamlı kelimeler türetmez. İşte bu yönüyle de fiilimsiler çekim eklerine yaklaşmaktadır.

- e) İki kategori arasındaki diğer bir ayrım, anlamsal düzen(siz)lilikten kaynaklanmaktadır. Çekim, anlamsal olarak türetimden (yapım eklerinden) daha düzenlidir (Stump 2001: 17, Haspelmath 2002: 73). Çekim ekleri buldukları kelimedeki sahip oldukları işlevleri yerine getirir. Yapım ekleriyle türetilen kelimeler ise gramerin sunduğu olanakla birlikte konuşanın ilk konuşma anında neyi anlatmayı amaçladığıyla da yakından ilgilidir. Yani, türetimde çeşitli faktörlere bağlı olarak anlamsal farklılaşma görülebilir.

Şimdiki zaman eki *-(X)yor* herhangi bir fiile gelebilir ve fiile kattığı anlamlar neredeyse aynıdır. Fakat türetim eklerinin kelimeye kattığı anlamlarda, *ev-len-*, *hasta-lan-* örneklerinde olduğu gibi, farklılıklar vardır. Yapım ekleri kendi anlam sınırları içinde bir anlam alan(lar)ı oluştururlar. Her ek, bu anlam alanı içinde yeni kelimeler meydana getirir. *-Ar* eki *yazar*, *çizer* vb. kelimelere gelebilirken **kalar*, **görer* gibi türetimleri gerçekleştirmez. Ama çekim ekleri yeni anlamlar meydana getirmediği için neredeyse bütün kelimelere uygulanabilme yeteneğine sahiptir.

- f) Bitimlilik de iki kategoriye ayırmada kullanılan ölçütlerden biridir. Bu özellik çekime girmiş kelimelerin yeni bir türetime giremeyeceği ile ilgilidir. Çekim, ilgili kelimeyi sonlandırır ve kendisinden sonra

yapım eki getirilemez. Türetimde ise bu tip bir sonlandırmadan bahsedilemez. Türetimde girmiş bir kelime tekrar türetimde girebilir. Türetim kelimelerin gövdelerini oluşturur ve yeni yapılar meydana getirir. Ancak bütün bu türetimlerden sonra çekim uygulanabilir. Bu kural da iki yapının ne kadar farklı olduğunu gösterir. Böyle bir düzenlilik Greenberg'ün 28. evrensel kuralını⁵ oluşturur. Yani, türetim çekim eklerinin üzerine uygulanamaz.

Zengin bir ek sistemine bağlı Türkçede genelde bu kuralın işlediğini söyleyebiliriz. *Vatandaşlıklar* örneğinde *vatan* kelimesi ilk önce *-Daş*, sonra *-LXk* ekiyle türetimde girmiştir. Ancak bu eklerden sonra çokluk çekim ekini almıştır. Çokluk eki *-LAr*'dan sonra da bir yapım eki getirilemez. Fiil çekimlerinde de benzer bir sıralama uygulanmaktadır. Fakat bu kuralın uygulanmadığı bazı durumlar, hem Türkçede hem de başka dillerde vardır. Aitlik eki *-ki*, hem çekim eki kısmında hem de yapım ekleri bahsinde verilir. Bu ek *evdekini* örneğinde olduğu gibi bulunma durum ekinden sonra gelmekte ve kendisinden sonra da belirtme durum eki gelmektedir. Yani, iki durum eki arasında yer almaktadır. Bu ekin kelimeye doğrudan geldiği örnekler de vardır: *dünkü*, *yarınki* gibi.

- g) Psikolengüistik (İng. *Psycholinguistic*) farklılık da çekim ve türetilimi birbirinden ayırır. Düzenli çekim şekilleri doğrudan işlenir. Yani bir anlamda otomatik bir işlem gibidir. Türetimde girmiş kelimeler ise zihinsel sözlükte yer alır ve burada türetilir. Bu yüzden sözlüklerde kelimelerin türetimde uğramış şekilleri varken onların çekime girmiş şekilleri yer almaz. Çünkü çekim biçimleri tahmin edilebilir ve otomatik şekillerdir. Sadece düzensiz şekiller sözlüklerde yer alır (Booij 2006: 658). Bu özellikten dolayı *bebeği / bebekte / bebekten* gibi biçimler çekim eklerinin düzenli uygulanabilmesinden ve tahmin edilebilir olmasından dolayı sözlüklerde bulunmaz. Çekim özelliğini yitirmiş eklerle türetilmiş kelimeler de sözlükte yer alır. Bu yüzden araç (*-n* ekiyle türetilen), eşitlik ve yön gösterme eklerini taşıyan kelimeler de sözlüklerde kolayca bulunabilir.⁶

Yine bu konuda değerlendirilebilecek bir başka husus, aitlik eki ile ilgilidir. Bu ekle türetilen bazı kelimeler *Sesli Türkçe Sözlük*'te (STS) madde başıdır. Bunlar ilgi eki taşıyan kişi zamirlerinden sonra aitlik ekinin getirildiği örneklerdir ve STS'de bu kelimelerin türü de sıfat olarak verilmektedir.⁷ Diğer taraftan aitlik eki ile türeyen *evdekiyle*, *iştekiler*, *sınıftakinde* vb. kelimeler sözlükte yer almaz. Bu tip kullanımlar yukarıdaki örneklere göre

daha yaygındır ve türetimi de kolayca tahmin edilebilmektedir. Bu anlamda iki setin birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Birinci set yapım ekleriyle türetilen kelimeler sınıfına girerken, ikinci set çekim eki taşıyan kelimeler sınıfına dahil edilebilir.

Bu noktada olumsuzluk eki üzerinde de durmak gerekecektir. Fiilden fiil yapma eki olarak verilen olumsuzluk eki $-mA$, i - fiili dışındaki bütün fiillere uygulanabilir. Bu geniş uygulanabilirlik ekin, çekim eklerinde olduğu gibi, geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu gösterir. Yapım eklerinin sergilediği kalıcı yeni bir kelime türetme özelliğinin de uygulanmadığı açıktır. Bu ek, tıpkı fiilimsiler gibi geçici anlamlar oluşturmaktadır ve bu yüzden de STS'de fiillerin olumsuz anlamlarına rastlanmaz.⁸ Yine bu konu Banguoğlu'nun *kimli* ve *kimsiz* durumu olarak verdiği eklerle de ilişkilendirilebilir. Ergin (1985: 160) $-sXz$ ve $-lX$ eklerinin işleklik derecesinin çekim eklerine yakın olduğunu belirtir. Fakat bu eklerin tür değişikliği yapması, sözdizimsel bir bilgi içermemesi onların yapım eki yönünü daha da kuvvetlendirmektedir. Benzer anlamsal görevi üstlenmeleri $-mA$ ve $-sXz/-lX$ eklerinin karşılaştırılmalarını gerekli kılmaktadır. $-mA$ kalıcı isimler yapmazken $-sXz$ ve $-lX$ kalıcı isimler türetmektedir. $-mA$ örneklerinin STS'de bulunmaması, $-sXz$ ve $-lX$ örneklerinin STS'de yer alması bunu desteklemektedir. Bu özellikler $-sXz$ ve $-lX$ eklerini, olumsuzluk eki $-mA$ 'dan daha çok yapım eki yapmaktadır.

- h) Yapım ve çekim arasındaki diğer bir fark da ilgililik özelliğidir. Çekim kategorilerinin anlamları kelime tabanıyla daha az ilgiliyken türetilen kelimelerin anlamı kelime tabanıyla daha yakından ilgilidir. Çekim kategorileri yukarıda da ifade edildiği gibi tabanlarıyla tahmin edilebilir anlamsal bağ kurarlar. Diğer taraftan türetime girmiş kelimeler anlamsal olarak özeldirler (Haspelmath 2002: 74). Haspelmath uyum ve durum eklerinin eklendikleri kelimelerin tabanlarıyla ilgilerinin bulunmadığını ifade eder. Aynı şekilde kip eklerinin de kelime tabanıyla doğrudan bir ilgisinin olmadığını söyler.
- i) Haspelmath'ın (2002: 76) verdiği diğer bir ayrım da çekim kategorilerinin çoklu bir şekilde açıklanabileceği, türetimin ise çoklu olarak açıklanamayacağı ile ilgilidir. Latince *insularum* 'adaların' örneğindeki $-arum$ eki hem ilgi eki hem de çokluk eki görevindedir. Türkçede yaygın olmasa da bazı eklerin iki görev üstlendiği durumlar vardır. Emir ekleri hem kip hem de şahıs ifadesi taşırlar. Aynı ikili görev geniş zamanın olumsuz çekiminde de görülür.

- j) Çekim kategorilerinin tekrarlanamayacağı, türetimde ise tekrarlanabileceği ayrımı, çekim ve türetim arasındaki başka bir özelliktir (Haspelmath 2002: 76). Bu özellik eklerin kalıplaşmalarında oluşabilmektedir. *Birisi, kimisi* vb. örneklerde çekim ekleri tekrar edilebilir. Türkçede aynı kategorideki çekim eklerinin üst üste gelmesi görülmez. Fakat bir yapım ekinin bazı durumlarda bir kelimedede birden fazla kullanılması *göz-lük-çü-lük, ver-dir-t-tir* gibi örneklerde ortaya çıkabilir.
- k) Yapım ve türetim arasındaki diğer bir farklılık da konuşma zorluğu (İng. *aphasia*) çeken hastalardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Booij (2006), yapılan çalışmaları kaynak gösterir ve bu tür rahatsızlığı olanların, çekim eklerini söylerken birçok hata yaptıklarını; fakat türetim hatası yapmadıklarını kaydeder.

Yukarıdaki özelliklerden anlaşılacağı gibi çekim ve türetilimi birbirinden ayıran zorunluluk, sözdizimsel ilgililik, tür ve anlam değiştirme, çekimlilik, psikolengüistik gibi önemli ölçütler vardır. Her ekin, özellikle çekim eklerinin, bu ölçütlere uygulanabilirliği de farklıdır. Zorunluluk ve sözdizimsel ilgililik ilkesi düşünüldüğünde, durum kategorisinin diğer çekim kategorilerine göre cümlede yer alması daha zorunludur. Diğer taraftan sözcüklerin kategori değiştirmesi dikkate alındığında çekim kategorisinde değerlendirilen bazı ekler (araç, eşitlik, yön durumu ve fiilimsiler) yapım ekine yaklaşıyor. Yine çekimlilik ilkesi de bazı isim çekim kategorilerinin çok düzenli çekimlenebildiğini gösterir. Bu düzenli çekimlilik onları temel çekim ekleri yapar. İsim çekim kategorileri arasında verilen araç, eşitlik ve yön eklerinin çekimlerinin çok sınırlı ve düzensiz olması onları yapım ekleri sınıfına yaklaştırır. İşte bu özelliklerin ekler üzerinde uygulanabilme farklılığı, bazı eklerin daha temel çekim ekleri olduğunu, bazılarının ise yapım ekine yaklaştıklarını gösterir.

4.1 Biçimbilgisi Teorilerinde Çekim ve Türetim Değerlendirilişi

Dilbiliminde çekim ve türetim farklı biçimlerde ele alınır (Haspelmath 2002: 77-82). Biçimbilgisi içindeki bazı anlayışlar, Türkçedeki gibi, yukarıda sayılan birkaç önemli özelliği alarak çekim ve türetilimi iki farklı olay olarak incelemiştir. Bu anlayışa göre bütün kelime yapımı zihin sözlüğünde gerçekleşir. Bu işlem, sözdizimi öncesi bir işlemdir. Çekim kategorileri ancak zihin sözlüğünden beslenen sözdizimine uygulanabilir. Bu yönüyle çekim, sözdizimi sonrası bir işlemdir.

Devamlılık yaklaşımı (İng. *continuum approach*), çekim ve türetimle ilgili birkaç özelliği dikkate alan anlayıştan yapım ve çekim eklerini derecelendirmeye tabi tuttuğu için ayrıdır. Bu anlayışa göre özellikler arasında gelişigüzel tercih yapılamaz ve yukarıda verilen çekim ve türetimle ilgili bütün özellikler yapım ve çekim eklerine uygulanır. Her ekin bahsi geçen özelliklere verdiği tepkiler farklıdır. Devamlılık ilkesinin nasıl oluştuğunu aşağıdaki basitleştirilmiş tablo güzel bir şekilde özetler:

Tablo 1: Bazı Eklerin Devamlılık Yaklaşımına Göre Sergilediği Özellikler

Çekim ve türetim özellikleri						
Ekin Adı	Sözdizimsel ilgililik	Zorunluluk	Çekimlilik	Bitimlilik	Kategori değiştirme	Psikolinguistik
Belirtme d. eki	+	+	+	+	-	-
Kip ekleri	-	+	+	+	-	-
Sıfat-fiil ekleri	-	+	+	+	+	-
Eşitlik eki -CA	-	-	-/+	-/+	+	+

Tabloda bazı eklerin çekim ve türetimi ayırmada kullanılan özellikler karşısında nasıl davrandıklarını göstermek için +/- simgeleri kullanılmıştır. Zorunluluk ilkesi açısından bakıldığında eşitlik eki -CA'nın - (eksi), diğer eklerin ise + (artı) değere sahip olduğu görülür. Sözdizimsel ilgililik açısından tablodaki eklerden sadece belirtme durum eki sözdizimsel ilgililikle bağdaşır. Sıfat-fiil ekleri ve eşitlik eki -CA sözcüğün türünü değiştirdikleri için artı değere sahiptir. Bu yüzden eşitlik eki ve sıfat-fiil ekleri, bir anlamda yapım eki gibi davranmaktadır. Bununla birlikte tablodaki bütün ekler, eşitlik eki -CA hariç⁹, çekimlilik özelliğine sahiptir. Bitimlilik açısından değerlendirildiğinde belirtme durum eki ve kip ekleri kelimenin çekimini sonlandırır. Yani, bu eklerden sonra yapım ekleri getirilemez. Kelimelerin sözlüklerde yer alması onların yapım ekine dönüştüklerinin güzel bir göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında tablodaki eklerden sadece eşitlik eki -CA ile türetilen kelimeler sözlüklerde yer alır. Sonuç olarak yapım ve çekime ait her ölçüt farklı konularla ilgilendiği için, devamlılık yaklaşımının oluşması bir anlamda kaçınılmazdır.

Son zamanlarda devamlılık yaklaşımıyla birlikte çekim eklerini ve kelime yapımını bağlamsal çekim (İng. *contextual inflection*), iç çekim (İng. *inherent inflection*) ve türetim kavramlarıyla açıklama eğilimi de gelişmiştir. Bu yaklaşımı da burada kısaca açıklamak uygun olacaktır. Bu yaklaşıma göre çekim, bağlamsal ve iç çekim olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki grubun neleri kapsadığını aşağıdaki tablo göstermektedir.

Tablo 2: Bağlamsal, İç Çekim Ekleri ve Türetimin Uygulanma Yerleri

Bağlamsal (<i>contextual</i>) çekim	İç (<i>inherent</i>) çekim	Türetim
Ad, Fiil, Sıfat: Uyum kategorileri Ad: Yapısal (<i>structural</i>) çekim	Ad: sayı kategorisi Ad: İç çekim Sıfat: Karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri Fiil: Zaman, kip, görünüş Fiil: İsim-fiil ve sıfat-fiil, zarf-fiil	

Bağlamsal çekim, tamamen sözdizimsel türdeki uyum kategorilerini ve yapısal çekim eklerini kapsar. Yapısal çekim ekleri yalın durum, belirtme durumu, ilgi durumu eki gibi ekleri içerir. *Ali kitabı Ayşe'ye verdi* gibi bir cümlede *Ali* yalın durumda cümlenin öznesini, *kitap* belirtme durum ekiyle belirtili nesneyi ve *Ayşe* de yönelme durum ekiyle dolaylı nesneyi¹⁰ oluşturmaktadır. Cümledeki bütün bu unsurların çekim özelliği sözdizimsel içerikle belirlenmektedir ve bağlamsal çekim örneklerini oluşturmaktadır.

Bağlamsal çekimin en temel işlevi, sözdizimsel bir yapıda ana unsur ve ona bağlı unsurlar arasındaki ilişkiyi belirlemektir (Booij 2005: 104). Bu anlamda burada uyum ve yönetim kavramlarını açıklamak gerekecektir. Yukarıda verilen cümleyi ele aldığımızda cümlenin ana unsuru fiildir. Diğer unsurlar da fiile bağlıdır. Fiil kendine bağlı unsurlardan (özne, nesne vb.) gerekli çekim eklerini almalarını ister. Bu tarz bir etkileşim yönetim tipini (*government marking*) oluşturur. Bilindiği gibi Türkçede edatlara da bağlı unsurlar vardır. Bir edat, yönelme durum ekini (*eve doğru*), ayrılma durum ekini (*tatilden sonra*), ilgi durumu ekini (*senin gibi*) isteyebilir. Edatların belli ekleri istemeleri, yani kendilerine bağlı kelimeleri yönetmeleri de bağlamsal çekim özelliklerine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. İsim öbeklerinde ilgi ekinin kullanılması da yine bağlamsal çekim özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Bağlamsal çekimle ilgili ikinci kavram da uyumdur. Uyum simetrik bir özellik taşır. Yani bir üye diğer üye ile uyum içindedir. Diller arasında cümledeki unsurlar arasında uyum farklılıkları da vardır (Stump 2001: 23). Birçok Hint-Avrupa dilinde olduğu gibi Türkçede de uyum denince özne-yüklem arasındaki kişice ve sayıca uygunluk akla gelir.

İç çekim, herhangi bir sözdizimsel içeriğin olmadığı kategorileri kapsar. Konuşan kişi özgürce bir fiilin zaman ve kip kategorisini, sayı kategorisini, iç çekim kategorilerini (bulunma, ayrılma durumu) seçebilir. *Hediyeler verdi* gibi *bir* cümlede *-Ar* ekinin seçimi cümledeki fiille veya onun gerektirdiği

anlamla ilgili değildir, cümleyi söyleyenin vermek istediği anlamla ilgilidir. Bu tür çekimler de iç çekimler olarak adlandırılır (Booij 2005: 104).

Türetimin temel işlevi, dilin kurallarına uygun yeni sözlükbirimler oluşturmaktır (Booij 2005:51). Türetim, hem kelimelerin tür değiştirmesine hem de istenen yeni anlamlı kelimelerin oluşturulmasına imkân verir (Bauer 2008: 207). Yeni kelime türetme, isim/fil kökleri veya gövdelerine yapım ekleri eklemekle gerçekleşir. Yeni türetilen kelimenin sınıfı mevcut kelime türünün devamı olabileceği gibi farklı türde de olabilir. Aynı zamanda türetim, genellikle anlam sınırlamalarını da beraberinde getirir. Yani, yapım eklerinin hangi anlam çerçevesinde türetim yapacağı bellidir. Örneğin, sayı isimleri yapan $-(X)ncX$ (*birinci, yüzüncü* vb.) eki **evvelinci, *tekinci* gibi türetimler gerçekleştirmez.

5. Sonuç

Biçimbilgisinde bazı ekler, hem çekim eki hem de yapım eki gibi davranmaktadır. Bu karmaşık durumu devamlılık ilkesi daha iyi açıklar. Bybee (1985: 11-13) dildeki anlatımları sözlükbirim, çekim ve sözdizimsel ifadeler şeklinde üçe ayırır ve bu anlatımların birbirinden bağımsız olmadığını, birbirlerinin devamı olduğunu söyler: (\leftarrow ---Sözlükbirim --- Türetim --- Çekim --- serbest gramatik unsur --- Sözdizimsel). Bu devamlılık çizelgesinde sözlükteki kelimeler sözlükbirimleri oluşturur. Çekim unsuru da kök veya gövdeye eklenen, sözdizimsel ve anlamsal özellikleri olan eklerdir. Sözdizimsel bir ifade ise müstakil kelimelere ayrılabilen öbeklerdir. Sözlükbirimle çekim arasında türetim yer alır. Çekim ile sözdizimsel ifadelerin arasında $-(y)sA / ise, -(y)LA / ile, -(y)ken / iken$ vb. gibi serbest gramatik unsurlar yer alır. Serbest gramatik unsurlar, bazı çevrelerde zorunlu olarak kullanıldıkları için çekim eklerine, diğer taraftan herhangi bir kelimeye bitişik yazılmadıkları için de sözdizimsel ifadelere benzerler.

Türkçedeki bazı ekler, yukarıda verilen devamlılık ilkesinde türetim ve çekim arasında yer alır. Söz konusu ekler bazı özellikleriyle çekim eklerine bazı özellikleriyle yapım eklerine yaklaşır. Fiilimsilerin sözdizimsel zorunlulukla kullanılması, düzenli çekimlenebilmesi, kalıcı anlamlar oluşturmaması onları çekim eki yapar. Fakat, kelimenin türünü değiştirmesi fiilimsileri yapım eki gibi gösterir. Araç, yön gösterme ve eşitlik eklerinin özelliklere verdiği tepkiler fiilimsilerden biraz farklıdır. Bu ekler, fiilimsilere göre daha çok yapım ekidir. Çünkü bu ekler cümlede zorunlu olarak yer almazlar, geldikleri kelimenin türünü değiştirirler, kelimelerde çekimlenebilme özelliği oldukça sınırlıdır ve bundan dolayı sözlüklerde yer alırlar.

Bu özellikler ilgili ekleri bir ölçüde yapım eki yapar. Benzer nitelikleri taşıyan diğer bir ek sınıfı da çatı ekleridir. Birçok eserde yapım ekleri olarak verilen çatı ekleri, cümlelerin unsurlarını etkileyerek sözdizimsel bir görev üstlenirler ve düzenli çekimlenirler. Çatı eklerinin bu özellikleri onları bir ölçüde çekim eki yapar. Fakat çatı ekleriyle türeyen kelimelerin sözlüklerde yer alması ve ilgili eklerin fiilin anlamında büyük değişiklikler yapması onları bir ölçüde yapım eki yapar. Banguoğlu (2004)'nin çekim ekleri sınıfında verdiği, fakat birçok gramercinin yapım eki sınıfında gösterdiği $-lX$ ve $-sXz$ eklerinin neredeyse bütün isimlerle düzenli çekimlenmesi ve tahmin edilebilir anlamlar oluşturması bu ekleri az da olsa çekim eki sınırına götürür.

Eklerin sergilediği özellikler devamlılık ilkesiyle birlikte bağlamsal ve iç çekim kavramlarıyla da incelenebilir. Bağlamsal çekim, sözdizimsel türdeki uyum kategorilerini, belirtme durumu, ilgi durumu gibi dilbilgisel işlevi olan ekleri kapsar. İç çekim kavramı da herhangi bir sözdizimsel içeriğin belirtilmediği kategorilerdir. Kip seçimi, çokluk ekinin kullanımını vb. ekler iç çekim grubunda yer alır.

Açıklamalar

1. Son zamanlarda zorunlu olarak $-Dan$ eki almış ve eylemin özne dışında başka varlığı etkilediği cümlelerde $-Dan$ ekli nesne ögesinden söz edilmektedir (Boz 2004).
2. Eklerin yazımında kullanılan X , eklerdeki değişen $ı, i, u$ ve $ü$ ünlülerini göstermektedir.
3. Eski Anadolu Türkçesinde ek asıl isimlerden sonra daha çok kullanılırdı: *deve-çe, depe-çe, kuş-ça, çöp-çe* misallerinde olduğu gibi (Ergin 1985: 240).
4. Şahıs zamirlerinin Eski Türkçedeki çekimi için bk. (Tekin1992: 89).
5. 28. Evrensel Kural: Eğer yapım ve çekim ekleri kökü takip ediyorlarsa yapım eki daima kök ile çekim arasında yer alır (Booij 2005: 114).
6. Bu kelimelerden bazılarının STS'teki anlamları şu şekilde verilir: *yazın*: (zarf) Yaz mevsiminde, yaz aylarında; *kışın*: (zarf) Kış mevsiminde, kış süresince; *sabahleyin*: (zarf) Günün başlangıcı, günün ilk saatleri, sabah, sabah vakti; *delice*: (sıfat) Davranışları aşırı, deli gibi olan, (zarf) delicesine; *sonra*: (zarf) Daha ileri bir zamanda, müteakiben, önce karşıtı.
7. [zamir + ilgi eki + ki] yapısındaki örnekler: *benimki*: (sıfat) Benim olan, benimle ilgili olan; *seninki*: (sıfat) Senin olan, seninle ilgili olan; *onunki*: (sıfat) Onun olan, onunla ilgili olan; *bizimki*: (sıfat) Bizim olan, bizimle ilgili olan. *sizin ki*: (sıfat) Sizin olan, sizinle ilgili olan; *onlarınki*: (sıfat) Onların olan, onlarla ilgili olan.
8. STS'de *yazma* ve *gelme* kelimeleri sorgulandığında fiil anlamıyla ilgili anlamlar arasında söz konusu fiillerin olumsuzluk anlamına yer verilmez. Sözlükte kelimelerin anlamları aşağıdaki gibidir:

yazma (I) *isim*. 1. Yazmak işi, tahrir. 2. Basım tekniğinin gelişmediği dönemlerde elle yazılmış kitap. 3. *halk ağzında* Kabakulak hastalığı.

gelme: *isim*. 1. Gelmek işi. 2. *sıfat* Gelmiş olan. 3. *sıfat* Yetişme. 4. *fizik* Bir ışının, kaynağından çıkarak bir ayna yüzüne veya saydam bir cismin yüzeyine erişmesi.

- ⁹ Eşitlik eki –CA, bugün diğer hal ekleri gibi isim cinsinden bütün kelimelere getirilememekte, daha çok sıfat, zamir ve zarflara gelmekte asıl isimlerden sonra çok az kullanılmaktadır (Ergin 1985: 240).
- ¹⁰ Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı fiiller özneyle birlikte kendisine belirtme durum ekli bir unsurla yönelme durum ekli bir unsuru zorunlu olarak ister. Bu tür fiillerdeki yönelme durum ekli unsur ikinci nesne olarak isimlendirilir (Emre 1954: 128). Burada *ikinci nesne* yerine *dolaylı nesne* terimi benimsenmiştir.

Kaynaklar

- Banguoğlu, Tahsin (2004). *Türkçenin Gramesi*. Ankara: TDK Yay.
- Baure, Layrie (2008). “Derivational Morphology”, *Language and Campass* 2/1: 196-210.
- Booij, Geert (2005) *The Grammar of Words*. Oxford: Oxford University Press.
- (2006). “Inflection and Derivation”. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Ed. Keith Brown. Elsevier Ltd. 654-661
- Boz, Erdoğan (2004). “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”. *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 501-511.
- Bozkurt, Fuat (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yay.
- Bybee, Joan (1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ediskun, Haydar (1996). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Emre, Cevat (1954). “Türkçede Cümle I. Ünlemden Cümleye”. *TDAY-Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 105-180.
- Ergin, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- Gökdayı, Hürriyet ve Turgay Sebzecioğlu (2006). “Geçiş aşamasında olan +cA ekinin türü”. *Türk Dili* 649: 61-72.

- Göksel, Aslı ve Celia Kerslake (2005). *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Haspelmath, Martin (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Hopper, Paul ve Sandra Thompson (1980). "Transitivity in grammar and discourse". *Language* 56: 251-299.
- Koç, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Lewis, Geoffrey (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Stump, Gregory (2001). "Inflection". *The Handbook of Morphology*. Eds. Spencer, Andrew & Arnold Zwicky. London: Blackwell Publishers. 13-43.
- Sesli Türkçe Sözlük*. <http://www.tdkterim.gov.tr/seslisozluk/> (18.10.2008).
- Tekin, Şinasi (1992). "Eski Türkçe". *Türk Dünyası El Kitabı*. C. II. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 69-119.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1992). "Eski Anadolu Türkçesi". *Türk Dünyası El Kitabı*. C. II. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 120-145.
- Trask, R. L. (1995). *Language: The Basics*. London: Routledge.
- Uzun, Nadir Engin (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yay.

On Properties and Boundries Between Inflectional and Derivational Suffixes in Turkish

Mevlüt Erdem*

Abstract

In traditional grammars in Turkish, there is no consensus on the class of some derivational and inflectional suffixes. In this article, the criteria of obligatoriness, syntactic relevance, change of syntactic category, paradigms and etc. which distinguish between inflectional and derivational suffixes are examined by looking at linguistic works especially morphological studies. When the criteria which distinguish between inflectional and derivational suffixes are applied to inflectional categories it is observed that some suffixes belong to the basic inflectional categories and some suffixes bear both the characteristics of inflectional and derivational categories. The fact that there is not a sharp division between some suffixes can be explained by the continuum approach. Inflectional categories can be studied in terms of contextual and inherent inflection.

Keywords

Inflection, derivation, Turkish morphology, continuum approach.

* Assoc.Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / Kahramanmaraş mevluterdem@gmail.com

Свойства и особенности словоизменительных и словообразовательных суффиксов в турецком языке

Мевлют Эрдем*

Аннотация

В традиционных книгах о грамматике турецкого языка нет единого мнения о словоизменительном или словообразовательном характере некоторых суффиксов. В этой статье на основе источников современного языкознания рассмотрены отличия между склонением и производным, синтаксическая актуальность, изменения категорий, склонения и т.п. критерии, которые применяются в турецком языке. При применении различий между склонением и производными относительно категорий склонения, обнаружено, что тогда как некоторые суффиксы составляют основные словоизменительные категории, некоторые суффиксы имеют характеристики и словоизменительных и словообразовательных категорий. Отсутствие четкого различия между некоторыми суффиксами лучше всего объясняется принципом преемственности. Категории склонения вместе с принципом преемственности могут рассматриваться через понятия контекстуального склонения и внутреннего склонения.

Ключевые слова

словоизменительный суффикс, словообразовательный суффикс, морфология турецкого языка, принцип преемственности.

* Доц. док., Кахраманмарашский университет имени Сютчю Имама, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / Кахраманмараш
mevluterdem@gmail.com